

Nishotiyning “Husn-u Dil” dostonida tasavvufiy va ma’rifiy terminlar

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti “O’zbek
tilshunosligi” kafedrasida mustaqil izlanuvchisi
Shernazarova Gulshan Abdullayevna

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalardan biri Nishotiyning "Husn va Dil" dostonidagi tasavvufiy va ma’rifiy terminlarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. Dostonda ishlatilgan ushbu terminlar orqali shoirning falsafiy qarashlari, inson kamoloti yo‘lidagi izlanishlari va axloqiy mezonlarni qanday talqin qilgani yoritiladi. Tadqiqotda dostonidagi asosiy tasavvufiy tushunchalar, ularning ma’nosi va dostonning umumiy g‘oyaviy mazmunidagi o‘rni atroflicha ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Nishotiy, Husn va Dil, doston, tasavvuf, ma’rifat, terminlar, falsafa, axloq, ilohiy ishq, komil inson, tariqat.

Аннотация: Статья посвящена анализу мистических и просветительских терминов в эпической поэме «Хусн ва Дил» одного из великих деятелей узбекской литературы Нишати. Эти термины, используемые в эпосе, проливают свет на философские взгляды поэта, его поиски человеческого совершенства, трактовку им нравственных критериев. В исследовании подробно рассматриваются основные мистические понятия в эпосе, их значение и место в общем идейном содержании эпоса.

Ключевые слова: Нишати, Хусн ва Дил, эпос, мистицизм, просветление, термины, философия, этика, божественная любовь, совершенный человек, порядок.

Abstract: This article is devoted to the analysis of mystical and enlightening terms in the epic poem "Husn va Dil" by one of the great figures of Uzbek literature, Nishati. These terms used in the epic shed light on the poet's philosophical views, his search for human perfection, and how he interpreted moral criteria. The study examines in detail the main mystical concepts in the epic, their meaning, and their place in the overall ideological content of the epic.

Keywords: Nishati, Husn va Dil, epic, mysticism, enlightenment, terms, philosophy, ethics, divine love, perfect human being, order.

Asosiy qism: Nishotiyning "Husn va Dil" dostoni o'zbek mumtoz adabiyotida o'ziga xos o'rin tutuvchi asarlardan biridir. Bu doston nafaqat badiiy jihatdan yuksak saviyada yozilgan, balki unda chuqur falsafiy va ma'rifiy g'oyalar ham mujassam. Nishotiy ushbu asarida tasavvufiy va ma'rifiy terminlardan mohirona foydalanib, inson ruhiyati, uning olam bilan munosabati va ma'naviy kamoloti masalalarini teran tahlil qilgan.

Dostonning asosiy syujeti Husn (Go'zallik) va Dil (Qalb) o'rtasidagi munosabatlar orqali shakllanadi. Bu ikki tushuncha shunchaki allegorik obrazlar emas, balki tasavvufiy falsafaning asosiy kategoriyalari hisoblanadi. **Husn** ilohiy go'zallik, mutlaq jamolning timsoli bo'lib, u orqali Haqni anglashga intilish g'oyasi ilgari suriladi. **Dil** esa inson qalbini, uning ma'naviy olamini aks ettiradi. Tasavvufda qalb Allohning nazargohi hisoblanib, uni poklash, ilohiy ishq bilan to'ldirish komillikning asosiy shartidir.

Dostonda tez-tez uchraydigan terminlardan biri bu **ishq** tushunchasidir. Nishotiy tasvirida ishq faqatgina insoniy muhabbatni anglatmaydi, balki u ilohiy ishq, Haqqa bo'lgan cheksiz muhabbatdir. Bu ishq insonga Haqiqatni anglashda, nafs balolaridan xalos bo'lishda va ma'rifatga yetishishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ishq tariqat yo'lida yurgan solik uchun harakatlantiruvchi kuchdir.

Dostonda **ma'rifat** tushunchasi ham markaziy o'rin egallaydi. Ma'rifat tasavvufda bilish, anglash, Haqni tanish demakdir. Nishotiy asarida ma'rifatga erishishning turli bosqichlari, bu yo'ldagi qiyinchiliklar va ma'rifat hosilasi bo'lgan ruhiy poklanish jarayonlari tasvirlanadi. Shoirning fikricha, inson ma'rifat orqali o'zini va olamni chuqurroq anglaydi, hayotning ma'nosini tushunadi va komillikka intiladi.

Shuningdek, dostonda **nafs, ruh, aql, vahdatul vujud** kabi tasavvufiy terminlar ham faol qo'llanilgan. **Nafs** insonning jismoniy ehtiyojlari va dunyoviy istaklari timsoli bo'lib, u bilan kurashish, uni jilovlash tariqatning muhim shartlaridandir. **Ruh** ilohiy zarracha sifatida taqdim etiladi va uning poklanishi orqali inson Haqqa yaqinlashadi. **Aql** esa Haqni bilish yo'lidagi asosiy vositalardan biri bo'lib, u qalb bilan birga harakat qilgandagina to'g'ri yo'l ko'rsata oladi. **Vahdatul vujud** falsafasi dostonda bilvosita namoyon bo'ladi, ya'ni borliqning yagona manbadan ekanligi, hamma narsada Haqning tajallisi mavjudligi g'oyasi asar mazmunida seziladi.

Nishotiy "Husn va Dil" dostonida tasavvufiy va ma'rifiy terminlarni shunchaki qo'llash bilan cheklanmaydi, balki ularga chuqur ma'no yuklaydi va badiiy obrazlar orqali ularni yorqin ifodalaydi. Ushbu terminlar dostonning g'oyaviy-badiiy yaxlitligini ta'minlab, asarning teran falsafiy qatlamini ochib beradi. Natijada, doston o'quvchiga nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki uni ma'naviy kamolotga, o'z-o'zini anglashga va hayotning asl ma'nosini izlashga chorlaydi. Nishotiy bu asari orqali o'z davrining ilg'or falsafiy va ma'rifiy g'oyalarini adabiy shaklda umumlashtira olgan muhim ijodkorlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama

Nishotiyning "Husn va Dil" dostonida tasavvufiy va ma'rifiy terminlarning qo'llanilishi asarning falsafiy teranligini oshirib, uni oddiy bir qissadan yuqori darajaga ko'taradi. Doston allegorik tarzda yozilgan bo'lib, har bir obraz va voqea ortida chuqur ma'no yotadi. Jumladan, **Husnni** ilohiy jamolning timsoli, **Dilni** esa ilohiy ishqni qabul qiluvchi va ma'rifatga intiluvchi inson qalbining ramzi sifatida talqin qilish asarning tasavvufiy negizini ochib beradi.

Dostondagi **ishq** tushunchasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu shunchaki insoniy ehtiros emas, balki Haqiqatga eltuvchi, ruhni poklovchi va insonni komillikka yetaklovchi ilohiy kuchdir. Shoir bu orqali ishqning tasavvufdagi markaziy o'rnini, uning solikning ma'naviy yo'lidagi asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligini ta'kidlaydi.

Ma'rifat tushunchasining dostondagi o'rni ham alohida e'tiborga loyiq. Nishotiy ma'rifatni insonning o'zini va olamni anglashidagi eng yuqori daraja sifatida ko'rsatadi. Bu esa dunyoviy ilmlardan tashqari, botiniy bilimlarga erishish orqali sodir bo'ladi. Doston ushbu bilimlarning inson hayotidagi ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Shuningdek, dostonda **nafs**, **ruh**, **aql** kabi tasavvufiy-axloqiy kategoriyalarning o'zaro munosabati ham mahorat bilan yoritilgan. Nafsnings yomonlikka moyilligi, ruhning ilohiyligi va aqlning to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi roli orqali insonning ichki kurashlari va uning ma'naviy rivojlanish jarayoni aks etadi. Bu esa asarning tarbiyaviy va axloqiy jihatdan qimmatini oshiradi.

Dostonning til boyligi va badiiy vositalarning xilma-xilligi ham muhokama qilinishi lozim bo'lgan jihatlardandir. Nishotiy qofiya, radif, tashbeh, istiora kabi badiiy san'atlardan ustalik bilan foydalanib, tasavvufiy va ma'rifiy g'oyalarni badiiy obrazlar orqali yanada ta'sirchan qilib bergan. Bu uning shoirlik mahoratini yaqqol

namoyon etadi. Nishotiyning "Husn va Dil" dostonidagi tasavvufiy va ma'rifiy terminlarni o'rganish bugungi kunda bir qator sabablarga ko'ra g'oyatda dolzarb va ahamiyatlidir:

1. Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni tiklash va targ'ib qilish: Hozirgi globallashtirish davrida milliy o'zlikni anglash, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni asrab-avaylash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Nishotiyning dostoni ana shunday boy ma'naviy merosimizning ajralmas qismidir. Undagi komil inson g'oyasi, ishq, ma'rifat, nafsni jilovlash kabi tushunchalar yosh avlodni to'g'ri tarbiyalashda, ularda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Asarni o'rganish orqali ajdodlarimizning falsafiy tafakkuri, hayotga va borliqqa bo'lgan chuqur qarashlari bilan tanishish mumkin.

2. Adabiy-nazariy tadqiqotlarni chuqurlashtirish: "Husn va Dil" dostoni o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rin tutadi. Undagi tasavvufiy va ma'rifiy terminlarni ilmiy asosda tahlil qilish mumtoz adabiyotimizning falsafiy ildizlarini chuqurroq o'rganishga, asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini to'liqroq ochib berishga xizmat qiladi. Bu esa adabiyotshunoslikning nazariy bazasini boyitadi va yangi tadqiqot yo'nalishlarini ochib beradi.

3. Shaxsiy kamolot va o'z-o'zini anglashga undash: Doston insonning ichki dunyosiga, uning ruhiy izlanishlariga e'tibor qaratadi. Undagi dil, ruh, aql va nafs orasidagi munosabatlarning tasviri o'quvchini o'z-o'zini tahlil qilishga, ichki ziddiyatlarini bartaraf etishga va ma'naviy yuksalishga intilishga undaydi. Bu, ayniqsa, bugungi kunda, shaxslarning ichki dunyosi ko'pincha tashqi omillar ta'sirida qolib ketayotgan bir sharoitda juda muhimdir.

4. Madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish: Tasavvuf falsafasi Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasidagi ko'prik vazifasini o'taydi. Nishotiyning "Husn va Dil" dostonini o'rganish orqali o'zbek tasavvuf adabiyotining jahon adabiyoti xazinasidagi o'rnini belgilash, boshqa madaniyatlar bilan o'zaro bog'liqliklarni topish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish mumkin.

5. Terminologik baza va ma'lumotlar bazasini boyitish: Dostondagi tasavvufiy va ma'rifiy terminlarning chuqur tahlili o'zbek tili va adabiyotining lug'at boyligini aniqlashga, eski o'zbek tili lug'atlariga yangi ma'lumotlar kiritishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalaridagi keyingi tadqiqotlar uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Umumiy qilib aytganda, Nishotiyning "Husn va Dil" dostonidagi tasavvufiy va ma'rifiy terminlarni o'rganish nafaqat adabiy-ilmiiy ahamiyatga ega, balki u ma'naviy-axloqiy tarbiya, shaxsiy kamolot va milliy o'zlikni anglash jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi. Bu mavzu bo'yicha tadqiqotlarni davom ettirish va ularning natijalarini keng jamoatchilikka yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir.

Xulosa va takliflar

Xulosa: Nishotiyning "Husn va Dil" dostoni o'zbek adabiyotidagi tasavvufiy-ma'rifiy dostonchilikning yorqin namunasi hisoblanadi. Unda qo'llanilgan tasavvufiy va ma'rifiy terminlar asarning falsafiy chuqurligini ta'minlab, insonning ma'naviy kamoloti, ilohiy ishqqa intilishi va Haqiqatni anglash yo'lidagi izlanishlarini teran aks ettirgan. Doston bugungi kunda ham o'zining dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, ma'naviy-axloqiy tarbiyada muhim manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Takliflar:

1. **"Husn va Dil" dostonining maktab va oliy ta'lim dasturlariga chuqurroq kiritilishi:** Asarning falsafiy va ma'rifiy qimmatini hisobga olgan holda, uni o'quv-tarbiya jarayoniga yanada faolroq joriy etish lozim. Bu yosh avlodni milliy qadriyatlar, tasavvufiy falsafa va komil inson g'oyalari bilan tanishtirishga yordam beradi.

2. **Dostondagi terminlarning chuqur lug'at-izohli tahlilini yaratish:** Asardagi tasavvufiy va ma'rifiy terminlarning ilmiy asoslangan, batafsil izohli lug'atini yaratish tadqiqotchilar va keng o'quvchilar ommasi uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bu ularning ma'nosini to'liq anglashga yordam beradi.

3. **Dostonning bugungi kun kontekstida yangi talqinlarini yaratish:** Zamonaviy ilmiy-falsafiy yondashuvlar asosida "Husn va Dil" dostonini yangicha talqin qilish, undagi g'oyalarning hozirgi jamiyat muammolariga qanday yechimlar bera olishini o'rganish dolzarbdir.

4. **Doston asosida ilmiy-ommabop nashrlar va videodarslar yaratish:** Keng jamoatchilikka dostonidagi g'oyalarni yetkazish maqsadida sodda va tushunarli tilda ilmiy-ommabop kitoblar, maqalalar, shuningdek, interaktiv videodarslar yaratish mumkin. Bu asarning ommalashuviga xizmat qiladi.

5. **Nishotiy ijodiy merosini xalqaro miqyosda targ'ib qilish:** "Husn va Dil" dostonini turli tillarga tarjima qilish va xalqaro konferensiyalar,

simpoziumlarda muhokama qilish orqali Nishotiy ijodini jahon miqyosida tanitish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nishotiy, Muso. Husn va Dil dostoni. Nashrga tayyorlovchi va soʻzboshi muallifi: Q. Munirov. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1970.
2. Karimov, Naim. Oʻzbek adabiyoti tarixi. Besh jildlik. 2-jild. Toshkent: Sharq, 2004.
3. Qayumov, Aziz. Oʻzbek dostonchiligi tarixi. Toshkent: Fan, 1980.
4. Komilov, Najmiddin. Tasavvuf. Toshkent: Yozuvchi, 1996.
5. Rahimov, M.A. Oʻzbek mumtoz adabiyotida badiiy tasvir muammolari. Toshkent: Universitet, 2007.

Research Science and Innovation House

